UDK: 82 Isaković A.[82-21+808.61/.62(497.15)-3

Izvorni naučni rad

Primljeno: 13. 9. 2019.

Prihvaćeno za štampu: 13. 1. 2020.

dr. sci. Remzija Hadžiefendić-Parić, redovni profesor

Univerzitet u Bihaću

Islamski pedagoški fakultet

E-mail: remzija.hadziefendic.paric@zg.t-com.hr

ISAKOVIĆEVA DRAMA „HASANAGINICA“ I NJEGOV „RJEČNIK KARAKTERISTIČNE LEKSIKE U BOSANSKOME JEZIKU“

*Trebalo bi se konačno sastati sa već davno
odbjeglim srcem (M. Dizdar)*

Sažetak:

U radu je fokus na leksičkom sastavu Isakovićeve drame Hasanaginica (1982)¹ s obzirom na postupke izdvajanja i tumačenje leksike² u njegovom Rječniku karakteristične leksike u bosanskome jeziku (1991). Cilj je utvrditi odnos riječi u drami Hasanaginica i leksema³ uvrštenih u Rječnik – s polaznom pretpostavkom da postoji određena podudarnost u njihovom izboru, formi i značenju, pri čemu se ne gubi iz vida da su u pitanju dva posve različita tipa tekstova, vrsno i žanrovski, dva stila - književnoumjetnički (drama, tragedija) i primijenjeno naučni (rječnik, jednojezički),⁴ što za sobom

¹ Godina nav. prema bibliografiji M. Ćemana, v.: Alija Isaković, *Taj čovjek, Pobuna materije*, Svjetlost, Sarajevo, 1991: 366).

² Pod leksemom razumijeva se svaka jedinica koja se može naći u poziciji natuknice (riječ ili višečlani izraz, fraza).

³ Čini se da je Isaković napravio ne samo stilski motiviranu, već i teorijski, razliku između termina riječ i leksema: jedno je jedinica realizacije ('jezika kao standarda'), a drugo (leksema) virtualna jedinica paradigmske ose, tj. 'jezika kao sistema' (o čemu u kroatistici prvi piše prof. J. Silić, v. Kapetanović 2005).

⁴ O tome sam govorila na Naučnoj konferenciji Alija Isaković i bosanski jezik (14. marta 2017, Sarajevo) u radu *Citati i fragmenti iz govora i jezika (Isakovićev Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku, balada Hasanaginica i istoimena*

povlači niz bitnih, međusobno suprotstavljenih distinkcija na planu leksike i njenog funkcioniranja u tekstu premda su i jedno i drugo, drama i rječnik, 'jeziku metajezici' (usp. Peti, 1995: 103), jedno *in preasentia* (drama), drugo *in absentia* (rječnik). U analizi se dakle polazi od toga da dramu i rječnik čine komponente različite strukturno (s obzirom na mjesto u tekstu), formalno (s obzirom na način pisanja), funkcionalno (s obzirom na uloge u 'drugostepenom modelativnom sistemu' i u leksikografskom djelu) i jezičkostilski (s obzirom na vrijednosti i efekte). Koliko mi je poznato, za ovu temu do sada nije bilo naučnih zanimanja niti je bilo istraživanja o njoj.⁵ U radu sam se zadržala samo na određenim riječima iz drame preko kojih se mogu pratiti i u konačnici prepoznati bitne konture odnosa drame i Rječnika sa aspekta koji je odabran u ovom radu.

Ključne riječi: *balada, Hasanaginica, drama, rječnik, Alija Isaković, bosanski jezik, bosnistika.*

1. RIJEČ PRIJE

Baviti se dramom u Shakespeareovoj tek minuloj godini posve je obično, a uz stotu godišnjicu rođenja velikog bosanskohercegovačkog

Isakovićeva drama). Rad će biti objavljen u Zb. radova, izdavač je Institut za jezik, Sarajevo (u štampi).

⁵ A. Šehović u svojoj monografskoj knjizi *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama* (izd. Institut za jezik u Sarajevu) istraživala je i Isakovećeve drame (sa sociolingvističkog aspekta, izbjegavši *mehanički opis formalnih obilježja jezičkih tekstova* uspješnom primjenom diskursne analize i teorije govornih činova, odnosno istraživanja moderne pragmatike (Šehović, 2012: 13).

U *Bošnjačkoj drami* (Zagreb, 1996), koja je zamišljena kao antologija (uz dr. Maju Hribar-Ožegović, pisala sam recenziju), autor E. Sinanović piše o Isakoviću u poglavlju *Suvremeno bošnjačko kazalište i drama*. U knjizi se prvi put govori, koliko mi je poznato, i o scenskim elementima u bošnjačkoj svadbi, o bh. 'folklornom teatru' (po oskudnoj scenografiji sličnom *elizabetanskoj i modernoj scenografiji*, Isto, str. 40) i o tradiciji *teatra sjena* u Bosnu pristiglog s Turcima Osmanlijama. Za Hribar-Ožegović bio je to *dokaz o raskošnim mogućnostima bošnjačke drame i teatra unutar svjetske literature* (Sinanović, 1996: 487). O *dramskom postupku* u proznom tekstu (i proznim remarkama) pisala sam u radu *Glagoli govorenja u autorskim remarkama i upravni govor* (Književni jezik, XVI/3-4, Sarajevo, 1987), a o *dramskom diskursu* i *upravnom govoru* u *Našem jeziku* (izd. Publishing, Sarajevo, 2002) i u *Lingvostilističkim zapisima* (Zagreb, 2016). Svoj (teorijski) interes za dramu vezujem za inspirativno *Čitanje pozorišta* An Ibersfeld (Beograd, 1982).

pisca Maka Dizdara (1917–1971) prilika za prisjećanje na tradiciju njegovanja *glume* na dvorovima bosanskih feudalaca. Svjedočanstvo o tome daje sam Dizdar u godini koju nije preživio. Naime, u svojim *Starim bosanskim tekstovima* Mak donosi pisani 'spomen' o tome kako bosanski feudalac *Alibeg Pavlović* šalje dvorsku *družbu* svojih glumaca (druga pol. XV st.) u Dubrovnik na proslavu Sv. Vlaha - *kao što su ranije činili razni dostojanstvenici i kraljevi iz Bosne* (Dizdar, 1971: 421).⁶ U pismu *Oto poslah moje glumce* poslanom dubrovačkom knezu i vlasteli *Alibeg* navodi:

Vlastele, ja ću k vami pravo, a vi ka mnije kako vam je ugodno gospostvu – da oto poslah moje glumce, Radoja Vukosalića s družbom, na vaše svetce. (Isto, 292)

I u svojim *Marginalijama o jeziku i oko njega* (1970), objavljenim godinu prije *Starih bosanskih tekstova*, pisac iz Stoca podsjeća na srednjevjekovne bosanske glumce i na staru bosansku riječ *glumište*:

U nas se od davnina glumilo (još u srednjem vijeku), pa su bosanski glumci išli u Dubrovnik da kao gosti glume na godišnjoj pokladnoj festi. Krajiški junak Osmanaga prezivao se Glumac, a takvih prezimena zadržalo se sve do danas. Mjesta gdje su glumci davali predstave nazivana su glumištima, pa zašto mi ne bismo sada u Sarajevu, Zenici, Mostaru, Banjaluci i Tuzli imali narodna glumišta, umjesto narodnih pozorišta ili kazališta, kada je glumište izvornije, narodnije i ljepše? (Dizdar, 1970: 119).

2. DVADESETPETOGODIŠNJA PRAKSA I TRADICIJA

U *Marginalijama* Mak se poziva na bosanskohercegovačku tradiciju, koja se u svakom slučaju mora poštovati i ističe da inzistiranju na vjekovnoj tradiciji ne može biti suprotstavljena misao o dvadesetogodišnjoj praksi kao novoj tradiciji⁷ (Isto, 119). Zato - u vezi

⁶ Dizdarev je izvor: Ćiro Truhelka, *Spomenici dubrovačke arhive*, Sarajevo, 1911.

⁷ Takva praksa nametala se pravopisnim i standardnojezičkim rješenjima sh./hs. jezika od Bečkog dogovora. O *Rječniku sh./hs. jezika* (Novi Sad, I–VI) svojevremeno je pisao D. Brozović u časopisu *Kritika* (1976) navodeći podatak da *od djela koja u najširem smislu možemo smatrati literarnim, podjednak je broj (oko 225) i od hrvatskih, s jedne strane, i od srpskih i crnogorskih, s druge. /.../ Muslimanskih* (tj. bošnjačkih, isp. RHP) *je pisaca relativno malo, oko 13 /.../. Za neliterarna djela ima*

s pitanjima leksike (uz terminologiju⁸ ili oficijelne nazive) i jezičke kanonizacije koja traži specifičan pristup i posebno rješenje – zaključuje: praksom, naučno fundiranom, došli bismo do odličnih rješenja (Isto, 118).

I upravo jedanaeste godine od Makovih Marginalija, Alija Isaković započinje svoj rad na Rječniku karakteristične leksike u bosanskoje jezika.⁹ Narednih deset godina radi na njemu i završava ga 1991. Među izvore¹⁰ za svoj rječnik uvrštava i Makove Marginalije,¹¹ gdje je Dizdar, vidovito kao 'nespina', zapisao i ovo: Leksičko blago za svoj vokabular jezički eksperti crpiće iz bogatih vlastitih izvora. (Isto, 118)

hrvatskih jedinica izvora oko 80, srpskih i crnogorskih oko 70, muslimanskih valjda 1 /.../. Muslimani su ipak nešto zastupljeni (Brozović, 1976: 38-44).

M. Dizdar je u to vrijeme predviđao: *Leksičko blago za svoj vokabular jezički eksperti crpiće iz bogatih vlastitih izvora. /.../ Pravopis namijenjen stanovništvu Bosne i Hercegovine /.../ će se služiti onim leksemama koje su žive u jeziku* (Dizdar, 1970: 118). Nije se radilo samo o sitnicama, zaključio je Dizdar, *pa o tome treba još ozbiljnije progovoriti* (Isto, 114). O nevjerovatnim preinakama jezika bh. književnika (lektorskih, redaktorskih) u tematskom broju časopisa *Život* (1970) i u *Rječnik A. Isakovića* (str. 483-496). Vid. napomenu br. 21 u ovom radu.

⁸ A rječnik općenito preko tog dijela *dolazi u najbliži kontakt s onim što je vitalno i zanimljivo u suvremenom životu i misli* (Whitney, nav. prema: Bratinić, 1991: 109).

⁹ *Bosansko-turski rječnik (Magbuli arif)* iz 1631., poznatiji pod imenom *Potur-Šahidija*, učenog Tuzlaka Muhameda Hevai Uskufije prvi je u Bosni i Hercegovini i kod Južnih Slavena samostalni dvojezični rukopisni rječnik napisan u stihu štokavskim dijalektom (piše A. Kasumović, u predgovoru ovog rječnika, v. Uskufija, 2012: 39). Uskufijin rječnik s *nedvojbenim čuvanjem izvornih bosanskih riječi* (A. Kadić, Isto, 48) Isaković je naveo kao jedan od izvora za svoj.

¹⁰ *Stare bosanske tekstove*, u kojima je i *Spomen o glumačkoj družini*, Isaković nije uvrstio u izvore za *Rječnik*.

¹¹ Sarajevski časopis *Život* (1970, god. XIX, br. 11-12), čiji je glavni i odgovorni urednik bio Mak Dizdar, objavio je u istom broju, uz *Marginalije*, i Isakovićev tekst *Varijante na popravnom ispitu* - s još deset radova bh. lingvista, kulturnih i javnih radnika koji su se odazvali pozivu Uredništva *Života* da iznesu svoje mišljenje na temu: *Tradicija, teorija i sadašnja praksa u primjeni književnog jezika u Bosni i Hercegovini*.

3. DVA ISAKOVIĆEVA DJELA

Isakovićeve teorijske postavke o jeziku i vlastito iskustvo bh. književnika bliski su Dizdarevim. Dizdar je nedvosmisleno naglašavao da *autohtoni, standardni jezik ovdje* (u BiH, nap. RHP) *nije podudaran s jezikom dviju vrijanata* i da kanonizacija jezika u BiH traži *specifičan pristup i posebno rješenje* (Isto, 118).

U ovom radu fokus je na leksičkom sastavu Isakovićeve drame *Hasanaginica* (1982)¹² s obzirom na postupke izdvajanja i tumačenje leksike¹³ u njegovom *Rječniku karakteristične leksike u bosanskome jeziku* (1991). Cilj je utvrditi odnos riječi u drami *Hasanaginica* i leksema¹⁴ selekcioniranih u *Rječniku* – s polaznom pretpostavkom da postoji određena podudarnost u njihovom izboru, formi i značenju, pri čemu se ne gubi iz vida da su u pitanju dva različita tipa tekstova, vrsno i žanrovski, dva teže usporediva stila - književnoumjetnički (drama, tragedija) i primijenjeno naučni (rječnik, jednojezički),¹⁵ što za sobom povlači niz bitnih, međusobno suprotstavljenih distinkcija na planu leksike i njenog funkcioniranja u tekstu premda su i jedno i drugo, drama i rječnik, 'jeziku metajeziči' (usp. Peti, 1995: 103), jedno *in preasentia* (drama), drugo *in absentia* (rječnik).

U analizi se dakle polazi od toga da dramu i rječnik čine komponente različite strukturno (s obzirom na mjesto u tekstu), formalno (s obzirom na način pisanja, iz čega proistječu brojne i bitne razlike, usp. Peti, 1995: 109), funkcionalno (s obzirom na uloge: 'drugostepeni modelativni sistem' i leksikografsko djelo) i jezičkostilski (s obzirom na vrijednosti i efekte). Koliko mi je poznato, za ovu temu do sada nije

¹² Godina nav. prema bibliografiji koju je sastavio M. Ćeman, v.: Alija Isaković, *Taj čovjek, Pobuna materije*, Svjetlost, Sarajevo, 1991: 366).

¹³ Pod leksemom se ovdje razumijeva svaka jedinica koja može doći u poziciju natuknice (riječ ili višečlani izraz, fraza).

¹⁴ Čini se da je Isaković napravio ne samo stilski već i teorijski motiviranu razliku između termina riječ i leksema: jedno je jedinica realizacije ('jezika kao standarda'), a drugo (leksema) virtualna jedinica paradigmatičke ose, tj. 'jezika kao sistema' (o čemu u kroatistici prvi piše prof. J. Silić, v. Kapetanović 2005).

¹⁵ O tome sam govorila na Naučnoj konferenciji Alija Isaković i bosanski jezik (14. marta 2017, Sarajevo) u radu *Citati i fragmenti iz govora i jezika (Isakovićev Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku, balada Hasanaginica i istoimena Isakovićeva drama)*. Rad je objavljen u Zb. radova (izd. Institut za jezik, Sarajevo).

bilo naučnih zanimanja niti je bilo istraživanja o njoj.¹⁶ U radu sam se zadržala samo na određenim riječima iz drame preko kojih se mogu pratiti i u konačnici prepoznati bitne konture odnosa drame i *Rječnika* sa aspekta odabranog u ovom radu.

4. IZVORI ZA RJEČNIK BEZ HASANAGINICE?

U *Rječniku* je sabrano bh. leksičko blago kao *karakteristična leksika u bosanskome jeziku* uz važnu napomenu o koncepciji samog rječnika:

Na izvjestan način, ovaj Rječnik je rječnik književno sumnjivih riječi, značenjski i normativno ambivalentnih, jezičkom isključivošću osakaćenih, nepriznavanjem osramoćenih; riječi (s više razloga) nepoznatih, protjeranih u arhaizme, u provincijalizme, u tuđice, riječi s indignacijom odbačenih, što ne priliči nikojem jeziku i ničijem pravopisu. Ovaj Rječnik je moje nastojanje da se tim riječima vrati njihova književna čast i javno uvažavanje. /.../ Nije svrha ovog Rječnika da vadi iz pepela neke arhaizme /.../. Ovdje su ispisani uzorci jezika kojim su pisali naši

¹⁶ A. Šehović u svojoj monografskoj knjizi *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama* (izd. Institut za jezik u Sarajevu) istraživala je i Isakovećeve drame (sa sociolingvističkog aspekta, izbjegavši *mehanički opis formalnih obilježja jezičkih tekstova* uspješnom primjenom diskursne analize i teorije govornih činova, odnosno istraživanja moderne pragmatike (Šehović, 2012: 13).

U *Bošnjačkoj drami* pak (Zagreb, 1996), koja je zamišljena kao antologija (uz dr. Maju Hribar-Ožegović, pisala sam recenziju), autor E. Sinanović piše o Isakoviću u poglavlju *Suvremeno bošnjačko kazalište i drama*. U knjizi se prvi put govori, koliko mi je poznato, i o scenskim elementima u bošnjačkoj svadbi, o bh. 'folklornom teatru' (koji je po oskudnoj scenografiji sličan elizabetanskoj i modernoj scenografiji, v. Sinanović, 1996: 40) i o tradiciji *teatra sjena* u Bosnu pristiglog s Turcima Osmanlijama. Za Hribar-Ožegović bio je to *dokaz o raskošnim mogućnostima bošnjačke drame i teatra unutar svjetske literature* (Isto, 487). O *dramskom postupku* u proznom tekstu (i proznim remarkama) pisala sam u radu *Glagoli govorenja u autorskim remarkama i upravni govor* (Književni jezik, XVI/3-4, Sarajevo, 1987), a o *dramskom diskursu i upravnom govoru* u udžbeniku *Naš jezik 4* (izd. Publishing, Sarajevo, 2002) i u *Lingvostiličkim zapisima* (Zagreb, 2016). Svoj (teorijski) interes za dramu vezujem za inspirativno *Čitanje pozorišta* An Ibersfeld (Beograd, 1982).

bosanski šukundjedovi, naši pradjedovi, naši djedovi i očevi.
(*Rječnik*, 493, 496)¹⁷

Zato je u rječničku građu Isaković unio brojna djela i to od sredine XVI pa do druge polovice XX st. Među izvorima navodi, između ostalih, i:

- bošnjačke narodne lirske pjesme (npr. zb. *Od bešike do motike*, s brojnim uspavankama i pjesmama za djecu, priredio Alija Nametak, 1970);

- bošnjačke narodne epske pjesme (npr. epska djela iz rukopisne ostavštine K. Hermanna, 1888; *Pjesan naših muhamedovaca*, zabilj. dr. F. Krauss u Dubrovniku 1886; *Hrvatske narodne ženske pjesme /muslimanske/*, obj. 1902. u Mostaru, sabrao i ur. Mehmed-Dželaluddin Kurt); spjev *Ženidba Smailagić Mehe*, kako ga je od A. Međedovića zabilježio M. Perry (Cembridge-Masachussett, 1935); *Muslimanske junačke pjesme*, 1943; zb. S. Nazečića *Iz naše narodne epike*, 1959);

- djela bh. alhamijado književnosti (npr. alhamijado pjesme Fejze Softe iz 18. st., a prema *Hrestomatiji bosanske alhamijado književnosti* pjesma Umihane Čuvidine iz 1813);

- listine, krajišnička pisma (odlomci iz krajišničkih pisama¹⁸ pisani *arebecom*¹⁹ uvršteni su u dramske didaskalije *Hasanaginice*) i druga pisma pogranične korespondencije od 16. st. (npr. pisma od 1583. do 1644. iz *Bogišićeve zbirke omiških isprava XVI-XVII veka* iz Spomenika Srp. kralj. akademije obj. 1940; *Prepiska Vladike Rada s Ali-pašom* obj. 1843; *Rukoviet jugoslavenskih listina* obj. u Starinama JAZU, Zg., 1878);

¹⁷ Naslov djela u zagradi iza citata (ovdje: *Rječnik*) skraćenica je za Isakovićev *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, a broj iza označava stranicu u *Rječniku*.

¹⁸ Enes Kujundžić (1997) u *Studijama o krajišničkoj epici* navodi podatak da se u Sandžaku upotrebljava naziv **krajišnica** (na Kosovu **krešnica**) općenito za hrišćansku pjesmu i da je arbanaški **kreshnik** ('junak') 'poarbanašeni' oblik reijči 'krajišnik', a da nema veze s **krstašima**, kao što misli E. Koliqi /nav. prema rukopisu rada *Osobenosti bošnjačke tradicije u pluralističkom osmanskome društvu* mr. Ramize Smajić, kojoj zahvaljujem na ustupljenom radu u rukopisu/.

¹⁹ Isakovićev postupak se može usporediti sa Selimovićevim u *Dervišu i smrti* (istina, Ahmed Nurudin kaže da *zapis svoj o sebi piše s desna na lijevo*, tj. arapski).

- riječi i fraze iz dosta izučenih hh. organskih idioma i rječničko blago brojnih rječnika (npr. *govor Rame* u istraživanju M. Okuke; rukopisne zbirke riječi bosanskoga jezika H. Rizvića i M. Abdagića; *Bosnisch-turkische Sprachdenkmeler* Otta Blaua, obj. u Leipzigu 1868; *Rječnik turcizama* A. Škaljića iz 1966);

- i usmene uspavanke, i Softino *Ašiklijsko elif-ba*, i epsku junačku pjesmu (npr. ona o ženidbi Kumalić Mujage) i riječi bh. dijalekata i govora odnosno organskih idioma svoga vremena (kao vlastito iskustvo stolačke, mostarske, sarajevske i tešanjske leksike).

U tome je sadržana svojevrsna matrica za razumijevanje Isakovićevog leksikografskog rada²⁰ i općenito odnosa prema jeziku i, konačno, odnosa – s ovog aspekta – njegovog *Rječnika* i drame *Hasanaginica*, koja je - što i sam naslov sugerira – još jedna suvremena *dramska verzija*, "interpretacija", *klasične muslimanske balade* (Lovrenović, 1991: 12), s intekstno uvrštenim fragmentima djela iz rječničke građe (doslovnim fragmentima, citatima).

Svi ekscerpirani uzorci (oko 24 000), zapisao je Isaković, uneseni su u *Rječnik*, bez obzira da li su oni, u konačnome, bili prijeko potrebni (Isaković, 1992: 487). Kroz raznovrsne izvore reflektiraju se brojne *karakteristične* crte bosanskoga jezika uglavnom zanemarivane istiskivanjem brojnih riječi, izraza i oblika iz normi tada zajedničkog standardnog jezika (srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog). Kao dijalekatske, regionalne ili lokalne uglavnom su smještane u pasivni leksički sloj. Odatle su ih pisci, kao iz depandansa, mogli uzimati kad

²⁰ Najveći doprinos književnika Alija Isaković bosnistici zasigurno i jeste, u području leksikografskog rada, njegov *Rječnik* s 13 500 riječi (v. zagrebački časopis *Behar* iz 1993. i moj rad o *Rječniku* kao čuvaru identiteta i kontinuiteta bosanskoga jezika, koji je početkom 90-ih reafirmirao svoje staro ime).

Isaković je rječničko blago strpljivo i akribično sabirao godinama iz raznovrsnih izvora nalazeći riječi i izvan bh. teritorije - u jeziku iseljenika u Turskoj. Zato u *Izvorima* konsultira brojne pravopise, gramatike i stare rječnike s kojima je, kako kaže, „vršeno poređenje“ (*Rječnik*, 37), npr. rječnik Fausta Vrančića, Belostenca, Dela Belle, Mikalje... A izvori su mu i Gundulićev *Osman* i rječnik uz Njegoševa djela i, kako sam navodi, „brojni autori kao zanimljiva potvrđivanja ili negiranja nekih riječi i oblika“ (Isto, 36).

su im bile potrebne, obično za govornu karakterizaciju likova (a mogle su se naći i naučnom tekstu, u dijalektološkim radovima).

Isaković prepoznaje brojne takve *zaboravljene* riječi i njihove oblike i popisuje ih u svom *Rječniku karakteristične leksike u bosanskom jeziku* (41-479) pažnju usmjeravajući upravo na izraze i značenja riječi *protjeranih* u pasivni fond, u prostor dijalekatskog i provincijalnog, općenito neknjiževnog ili nestandardnog. S pozicije koncepta identiteta jezika bi bilo neobično da svoju *Hasanaginicu* Isaković ne uvrsti u građu za *Rječnik*. No, tako je kako nam se čini! Naime, uz natuknicu *zijekhati* Isakovićev *Rječnik* ipak upućuje na dramu *Hasanaginica* kao jedan od izvora. Isaković, naime, ovu riječ ovjerava svojom *Hasanaginicom*.²¹

Alija Isaković je u *Izvore* uvrstio, kao što smo vidjeli, *klasičnu muslimansku baladu* (Lovrenović, 1991: 12) po čijim je motivima i predlošku napisao istoimenu dramu, i to prvi zapis te balade (A. Fortisa iz 1774), tj. posredstvom nautuknice *zijekhati* doveo nas do podatka da je u građu ipak uvrstio i svoju *Hasanaginicu*, objavljenu one godina kada je, po vlastitom svjedočenju, već bio počeo svoj desetogodišnji rad na *Rječniku*.²² Uz navedenu natuknicu, naime, Isaković donosi citat iz te drame (rječnički su navodi u isto vrijeme posredna potvrda da značenja leksema i njihova 'upotrebna vrijednost' ovise o rečeničnom kontekstu):

Da babine desnice i babinog buzdohana ne bi, još bi njihove glave zijehale s duvarova po Kotarima. (Isto, 226)

Navedene riječi pripadaju Hasanaginoj majci, a u *Rječnik* su uvrštene zbog glasa *h* i njegove 'odbrane'. U ranijim pravopisima, kao što je poznato, prednost se u pravilu davala riječima bez *h* (što je pravdano 'slabom artikulacijom' glasa *h*) i riječima sa *v* ili *j* na njegovom mjestu (npr. *suvo*, *snaja*), o čemu je pisao i sam Isaković u *Post factum*, na

²¹ A to što u *Rječniku* nije navedena autorova drama *Hasanaginica* u dijelu *Izvori*, koji raspolaze s preko 150 drugih djela, može biti slučajan propust. Zasigurno bi ostalo neobično da je drama ostala izvan građe *Rječnika*. No, *Hasanaginica* je u *Rječniku*, makar to bilo samo zbog ove natuknice, kao što je i *Rječnik* u *Hasanaginici*.

²² Od vlastitih, u izvore je Isaković uvrstio samo jedno djelo - *Taj čovjek* (Mostar, 1975).

zadnjim stranicama svoga *Rječnika*.²³ *A ispustiti glas h iz svoga slova, bio je jasan Stoćanin Dizdar, bilo bi isto kao što bi neki kompozitor izbacio upotrebu jedne note iz muzičke skale, ili jedan kemičar bilo koji element iz Mendeljeevog sistema, ili jedan graditelj jednu stepenicu u stubištu jedne zgrade.* (Dizdar, 1970: 119)

5. DIDASKALIJE i *bakva*, 'igra slična golfu'

Cjelovit *mikrosvijet* drame grade dva dijela jezičkostilski i funkcionalno različita iako, u načelu, iza cijelog teksta dakako stoji (jedan) autor. U drami su, naime, obično oponirani 'autorski' dio teksta ili didaskalije (nekada slikovitije nazivane *scenske napomene i režija*), s jedne strane, i govor likova ili dramske replike, s druge, kao što u rječnicima naspram autorskog teksta (uključuje izbor/neizbor natuknice, tj. *leksičke jedinice*, i njenu jezičku 'obradu') stoje citatni dijelovi, neautorski ili 'tuđi' dio teksta odnosno 'tekst u tekst' (ponavljanje već 'viđenog', pročitano, odnosno - poznatog).

Didaskalije, koje određuju modalitet glume na pozornici, u pravilu pisane drugim tipom pisma,²⁴ obuhvaćaju opise određenih situacija i

²³ U *Rječniku* Isaković piše: „Nisu bile u pitanju samo pravopisne norme. Književnojezička stvarnost bila je ponekad grublja. Postoje brojni oblici koje je Pravopis (iz 1960., nap. RHP) dozvoljavao (...*bahahat, bahuljati, čahura, halav, sumahnut, harčiti*), ali ovih oblika nije bilo u javnoj upotrebi, čak ni u Bosni i Hercegovini gdje su te riječi materinske, većini stanovništva; nije ih bilo pošto su majorizacijom i brojnim nepovoljnim analogijama naprosto postale nepoželjne. Sličnu sudbinu doživjela je i leksika bosanskoga jezika i ranijih desetljeća, zapravo, cijelo stoljeće“ (*Rječnik*, 484). Danas ovi podaci zvuče nevjerovatno: „Fridrich Krauss u bilješci, na kraju epa Smailagić Meho (1886), kazuje da mu je izdavač riječ *kahva* zamijenio riječju *kava*, a *mehko* u *meko*. Iz bilježaka uz priređena djela E. Mulabdića (*Pripovijetke*, knj. II, Sarajevo 1074) i Osman-Aziza (*Pripovijetke*, Sarajevo 1980) vidljivo je da su urednici Matice Hrvatske, s kraja prošlog vijeka, vršili nasilje nad autorskim jezikom. 'Našim piscima osamdesetih godina prošloga stoljeća jezike (je) ispravljao urednik izdanja Matice Hrvatske', piše Josip Hamm u Uvodu Benešićevog *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika* (Zagreb, 1985, XVIII). U Mulabdića je *ko* mijenjano u *tko*, *Allah* u *Alah*, *lahko* u *lako*, *daidža* u *ujak*, *zrak* u *vazduh* i *sl.*). /.../ Narodna uzrečica 'Pomalo, Muho, pošlje ćeš suho!', objavljena je u jednom sarajevskom listu 'Pomalo, muvo, pošlje ćeš suvo!' (M. B., Odjek, VI/1955, 9 (59) 7)“ (*Rječnik*, 484-5).

²⁴ I obično stoje u zagradi. Nominacija lika, kojem u drami pripadaju riječi iza imena, tj. identifikacija govornika, važna je komunikacijska funkcija didaskalije.

stanja, govora likova i navode prateće neverbalne znake (mimika, geste, način kretnji), zapravo pojašnjavaju pojedine postupke likova, izraze lica i pokrete (signalni moći vizualnog i auditivnog na sceni, 'tijela' povezanog s glasom, koji je u konačnici i sam 'tjelesnog' porijekla). I to im je osnovna funkcija.²⁵ Obično su kratke, ponegdje minimalne (Sofoklo, Shakespeare), a mogu biti i bogate (Krlježa, Marinković).

Autori u njima sa svoje tačke gledišta daju obavijesti ili objašnjenja čitatelju odnosno upućuju redatelja i glumce kao neko ko je 'spolja' (zato se u predstavi i ne 'govore'), a s obzirom na takvu poziciju očekuje se da njihov jezik pripada standardu. I tako jeste: autorski je govor, u pravilu, na standardnom jeziku. Zato i Isaković piše *rzanje* u jednoj dramskoj didaskaliji svoje *Hasanaginice*, prema tadašnjoj standardnojezičkoj normi: *Čuje se konjski topot i rzanje Hasanaginica*, 237), a u *Rječniku*, u dijelu *Kako dalje?*, desetak godina iza toga, objašnjava:

Naša književna i naučna baština pravopisno je nagrađena u posljednjih stotinjak godina te će se jednom javiti potreba da se djela prirede prema pravopisu bosanskoga jezika, da bi se vratio prirodan autorski tekst, prirodni pravopisni, leksički i morfološki oblici koji su bili uskraćeni onovremenim, tuđim, jezičkim normama.

/.../ Bosanski muslimanski pisci izgovaraju i pišu h, bez obzira da li je ono tu bilo ili se razvilo iz drugog glasa: u domaćim riječima /.../ i turcizmima (mahana, mahrama, hrđa, hrvati se, hrzati...).
(*Rječnik*, 488-9)

U Isakovićevim didaskalijama u *Hasanaginici* pojavit će se i riječi poput *bakva* i *pala*. Kad daje opis dječije igre pred Hasan-aginom odajom, autor obje riječi stavlja pod navodnike i nakon toga ih protumači, jednu (a) postupkom sličnom definiranju u postpoziciji, a drugu (b) sinonimnom leksemom stavljenom u zagradu:

(a) Djeca se igraju "bakve", stare igre koja je slična hokeju na travi.

²⁵ Posebno je važna njihova uloga u razvoju dramske radnje i dramskog sukoba.

(b) *Kad neko od njih postigne pogodak "palom" (štapom), svi to poprate grajom i veselim klicanjem. (Hasanaginica, 277)*²⁶

Svjestan prostorne ograničenosti riječi *bakva* (Stolac)²⁷ i vremenske udaljenosti kao *stare igre* (može pripadati frazeološkoj poziciji djece toga prostora i vremena), autor pod navodnike stavlja *bakvu*, ali i s njom povezanu *palu*. Formalno ih obje 'očučuje' pravopisnim znacima (navodnici) i u samoj didaskaliji pojašnjava na dva načina. Za potpunije prenošenje 'kulturno-civilizacijskog sadržaja' lekseme *bakva* (značenje lekseme, znanje denotata) autor daje minimalni opis s poređenjem (up. *slična hokeju na travi*), a uz *palu* navodi sinonimnu leksemu *štap*, s kojom *pala* dijeli isti plan sadržaja.

Obje su lekseme zabilježene u *Rječniku karakteristične leksike*. Prva, *bakva*, po stolačkom izvoru je 'ploča - meta u koju se udara u seoskoj igri sličnoj golfu', a druga, *pala*, znači 'lopata' (kao izvor za ovo značenje Isaković navodi Nametka i njegov *Jezik naših iseljenika u Turskoj*). Ona u *Rječniku* ima i svoj homonimski parnjak (leksički homonim) sa značenjem 'dvosjekli mač' (kao izvor autoru je poslužio Škaljićev *Rječnik turcizama*)²⁸. U konkretnom tekstu, u didaskaliji svoje *Hasanaginice*, Isaković *bakvu* tumači na sličan način, kako je već rečeno, dakle postupkom rječnika: iza lekseme *bakva*, u postpoziciji navodi da je to 'stara igra slična hokeju na travi' (u odgovarajućem gramatičkom obliku, dakako, jer je u didaskaliji dio iskaza). Leksemu *pala* tumači sinonimom, što je također rječnički postupak, ali i 'distancirano' (sinonim je u zagradi).

Značenja u *Rječniku karakteristične leksike* i u drami *Hasanaginica*, doslovno prenesena iz starije *Hasanaginice* u kasniji *Rječnik*, jesu slična, no nisu identična (up. 'štap' / 'dvosjekli mač', 'hokej na travi' /

²⁶ Naslov u zagradi odnosi se na Isakovićevu dramu *Hasanaginica*, u: *Drame* (Isaković, 1995).

²⁷ U *Rječniku* uz natuknica stoji da je stolačkog porijekla.

²⁸ Up.: *pala* (2) Škaljić, 'dvosjekli mač' (*Rječnik*, 304). Kod Škarića je *pala* turcizam i ima dva značenja, jedno, koje navodi Isaković u *Rječniku*, 'dvosjekli mač', i drugo - koje navodi u *Hasanaginici* - 'štap kojim se igra klisa (*pala* i *klis*)'. Značenje 'lopata' od lat. je riječi *pala* (1), a značenja 'sablja' i 'štap' od turcizma *pala* (2), up. S. Halilović, I. Palić, A. Šehić, *Rječnik bosanskog jezika* (2010). Zapravo *pala* (1) i *pala* (2) homonimski su par, i to homografi: lat. ima dugi uzlazni akcent, a tur. kratki uzlazni.

'igra slična golfu'). Riječ *pala* pak lakše se može dovesti u vezu s riječi *palica* 'drvo u obliku štapa s vrlo raznolikom namjenom'²⁹ nego povezati s 'dvosjeklim mačem'³⁰ (kako Isaković navodi u svom *Rječniku* pozivajući se na Škaljićev) ili s 'lopatom' (značenje sačuvano u starom bosanskom jeziku naših ljudi iseljenih davno u Tursku, kako Isaković navodi pozivajući se na A. Nametka). Lovrenovićovo se zapažanje da u svojoj *Hasanaginici* Isaković *praticira postupak svojevrzne rekonstrukcije historijskoga okvira i kulturološkoga materijala* (Lovrenović, 1991:12) možda na ovom planu najlakše potvrđuje, tim prije što *to za njega kao pisca nije karakteristično* (Isto, 1991).

Sličan postupak didaskalijskog pojašnjenja značenja riječi, s različitim podlogom oneobičavanja i stilematičnosti, Isaković primjenjuje i na drugim mjestima u didaskalijama svoje *Hasanaginice* (c), npr. uz riječ pasivnog fonda *jendžija*:

(c) *Hasanaginica u feredži i jendžija (obikuša) uz nju. Tek su se sada pojavile... (Hasanaginica, 276)*

Polazeći od uvjerenja da čitatelj možda neće razumjeti leksemu *jendžija*, kao što je pretpostavio da neće razumjeti *bakvu* i *palu*, Isaković 'ponavlja' plan sadržaja riječi neposredno uz *jendžiju* i u zagradu (na mjesto sinonima) stavlja riječ *obikuša*. Taj 'dopunski' (u zagradi) sinonim, čini se, čitalac ipak i ne može dovesti u vezu s leksemom *jendžija* tako jednostavno kao što bi mogao npr. *palu* s *palicom*. Uz to prva riječ u ovom sinonimnom paru (*jendžija*) nije 'očučena' stavljanjem pod navodnike (kao što su *bakva* i *pala*, npr.) jer ovaj turcizam nije lokalno (teritorijalno) ograničena leksema, kao što nije ni turcizam *harfovi* iz jedne druge didaskalijske, gdje prepoznajemo postupak prepozicijski pojašnjenog značenja turcizma u apozicijskoj poziciji

²⁹ Up. *Rječnik bosanskoga jezika* u izd. Filozofskog fakultete u Sarajevu, 2010.

³⁰ Uz riječ *klis*, koja se nalazi u RMSMH i u *Rječniku moje majke, Prilog rječniku blaga bosanskoga jezika* Seada Trhulja (2011), stoji: „U tradicionalnoj dječijoj igri klisa i mačke, riječ *klis* označava 'komad oblog štapa, zašiljen s obje strane, a mačka 'palicu u igri klisa' (u Isakovićevom *Rječniku* ih nema).“ U istočnoj Bosni slična igra poznata je pod nazivom 'igra pale i klisa' (*klis* je daščica u obliku baklave, koja je meta kao *bakva*, a *pala* je skraćenica od 'palija' = štap kojim se pogađa *klis*).

(*harfovi*) s naknadnim, distaktnim preciziranjem (arapski alfabet), primjer (d):

(d) *Hasanaginica pokriva bešiku, ustaje pokušava da bude dobra s djecom uzima gajtan da pomoću njega oformljuje slova, harfove, i pokazuje djeci, učeći ih arapski alfabet.* (Hasanaginica, 229)

U *Rječniku* su *jendija* i *obikuša* također natuknice; *jendija* je objašnjena kao 'svatica, djeveruša', dok za polisemičnu *obikušu* Isaković navodi ova značenja: 'žena ili djevojka koja uz mladu boravi u mladoženjinoj kući dok se mlada ne obikne' i 'kahva'. Polisemija ne postoji u govoru (realizaciji), pa će u tekstu drame ova riječ ostvarivati samo jedno od značenja, i to prvo – što ga je sam kontekst 'zadao' ili 'odabrao'. Naime, značenje sinonimne riječi *obikuša* - osoba u Hasanaginicinoj pratnji radi njena 'obikavanja' u novoj sredini u koju odlazi udajući se – čitalac može razabrati iz konteksta. Do značenja navedenog u *Rječniku* ('žena i djevojka koja uz mladu boravi u mladoženjinoj kući dok se mlada ne obikne') čitatelj može doći preko glagola *obiknuti se* 'naviknuti se', koji se, s navedenim značenjem, također nalazi u *Rječniku*.

No, u *Rječniku* nema jedne druge rjeđe upotrebljavane riječi: *nun*. I nju nalazimo u dramskoj didaskaliji. U *Rječniku* leksema se *nun* i ne očekuje s obzirom na koncepciju djela. Zbog toga se uostalom ni frekventniji i u bosanskom jeziku običniji turcizam *harf* općijeg značenja ('slovo') neće naći u *Rječniku*. Kao neka vrsta 'kulturno označene riječi' (Bratanić, 1991: 151) *nun* u drami funkcionira u kontekstu karakteriziranja likova u jakoj opoziciji: Hasanaginice i njene svekrve ili, općenitije, dviju sukobljenih porodica, aginske i begovske, Arapovića i Pintorovića.

Naime, autoru je bilo dovoljno da riječ *nun*, kad se prvi put pojavila u drami, u samoj didaskaliji protumači kao konkretno *slovo* 'n' jer je u jednoj ranijoj didaskaliji već naveo da Hasanaginica *s djecom uzima gajtan da pomoću njega oformljuje slova, harfove... učeći ih arapski alfabet*. Riječ *nun* pojavljuje se dakle nakon što je u prethodnoj didaskaliji već bila dovedena u vezu s igrom *slova* (*harfova*) *arapske abecede*. Kao hiponimu (u odnosu na *harfove* kao 'slova', 'arapski alfabet') *slovu* "n" je u neposrednoj postpoziciji samo otkriveno, tj. precizirano ime: *nun*. Na taj su se način riječ i ono što ona znači, tj. *nun*

i slovo 'n', našli u obrnutoj poziciji, inverzibilnoj u odnosu na onu koja označava lijevu i desnu stranu u rječniku (e):

(e) *Starija kćerka pokazuje slovo "n", nun, i govori... (Hasanaginica, 229).*

Da se nalazi u rječniku, natuknica *nun* našla bi se u prepoziciji (lijeva strana), na strani na kojoj stoje sve lekseme kojima se tumači značenje (koje je desnoj strani). Pozicija 'iza' signalizira da je Isakoviću više stalo, slično kao u postupku (d) s riječi *harfovi* i naknadno 'izlučenim' značenjem *arapski alfabet*, do posredne karakterizacije junakinje (porijeklom iz begovske porodice, Hasanaginica je već naučila djecu 'pismenima' jednog svjetskog pisma) nego do same postpozicijske identifikacije konkretnog slova imenom, tj. reimenovanja preciznim arapskim nazivom slova koje agina starija kćer 'piše' gajtanom. Isto je i sa slovom *vav*:

Hasanaginica je oformila slovo "v", vav. (Hasanaginica, 230)

6. GOVOR LIKOVA - prva polovica 17. st.

U didaskalijama se sreću i ovakve *sumnjive* riječi, kako bi kazao Isaković, riječi *nepriznavanjem osramoćene* i *jezičkom isključivošću osakaćene*, lekseme koje 'traže' vraćanje časti i javnog uvažavanja (Isaković, 1992: 484): *beg, odaja, leđen, đerđef, bajrak, kafez...*³¹ S obzirom na temu i vrijeme koje je dramom zahvaćeno, posve je očekivano da se jave u dijalogu i monolozima likova, no u njihovom govoru ne mogu biti, kao takve, ni arhaizmi, ni historizmi. U didaskalijama glas autora dolazi iz kasnijeg vremena, vremena čitatelja, i on govori jezikom doba iz kojega su ovakve i slične riječi (ili/i njihovi oblici), i kad su *karakteristične* u bosanskome jeziku, *protjerane* i zaboravljene; on govori jezikom svoga doba, ali koristi se ovim riječima kao činjenicom koja nije nestala iz *drugostepenog modelativnog sistema* i iz jezika, unatoč lektorima ili urednicima izdavačkih kuća.³² U *Rječniku* ih pak nalazimo, očekivano - s obzirom na njegovu

³¹ Drami je, kao što je poznato, prethodilo Isakovićevo seriozno, temeljito istraživanje koje je rezultiralo zbornikom *Hasanaginica 1774-1974. Prepjevi, varijante, studije, bibliografija* (Svjetlost, Sarajevo, 1975).

³² V. citat iz *Rječnika* u fusnoti 24.

koncepciju. Isaković je u dijelu *Post factum* (podnaslov *Kako dalje?*) napisao:

Što se bosanskog jezika tiče, turcizmi su ušli u nj kao senzacionalna nomenklatura nove civilizacije i kao nova islamska duhovna sadržina, privatni i javni život. (Rječnik, 488)

No, *mnoštvo turcizama*, napomenuo je, u *Rječniku* je *naprosto* zbog normativnih, pravopisnih razloga jer *i u Škaljića i drugdje ima odveć načina na koje se pišu iste riječi te sam želio dati prednost nekim oblicima*. (Isto, 488-9). Dodali bismo: njih je tražilo vrijeme prve polovice 17. stoljeća i prostor o kojima drama govori, a *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku* pronašao ili ovjerio. Posve je jasno i to da dramski dijalog, kao književnoumjetnički, nije isto što i tzv. svakodnevni: dijalog u drami uvijek je estetski čin.

Neke od riječi, zaboravljene, Isaković unosi u *Rječnik*, npr. *đerđef* 'drveni ram na koji se zateže platno za vezenje'; *leđen* 'lavor za umivanje, legen'; *odaja* 'soba na katu, soba'. No, to što uz natuknicu nije navodio njihovo etimologijsko porijeklo, valjalo bi razumjeti kao Isakovićevo zanimanje za činjenicu bosanskoga jezika ili ono što je u jezik još davno *upisano*, a dijelom iskrivljivano ili istiskivano iz standarda, pa je i sam *đerđef*, rekla bih, u *Rječniku* zbog alternacije *f:v* (zbog koje se pojavljuje lik *đerđev*, usp. Škaljić 1989), *leđen* zbog oblika *legen* (prema pers. *legen*, usp. Škaljić 1989), *odaja*³³ vjerovatno zbog toga što je uzimana kao "usvojena tuđica sa značenjem soba, ali taj status nije imala u tadašnjem jeziku" (v. *Sinonimi i srodne reči u srpskohrvatskom jeziku* 1974: 740).

Iz istih razloga, može se pretpostaviti, u *Rječniku* nema *dolame* ni *feredže* naprimjer, koje se pojavljuju u drami, no ima riječi pravopisno ocjenjivanih kao nestandardne iz nekog razloga ili im po procjeni tadašnjih normativaca nije davana ravnopravnost ili prednost (up: *bajrak-barjak*, *kafez-kavez*, *lagahan-lagan*).

Zato ni uz natuknicu *beg*, titulu koja u drami funkcioniра kao oznaka društvenog statusa porodice Pintorović naglašeno više rangirane i u opoziciji prema tituli glavnog junaka *Hasan-age*, u drami koja se događa *u prvoj polovici 17. stoljeća* (v. *Hasanaginica*, 1995: 218),

³³ Otuda: *odabaša* 'portir u hanu', *odadžija* 'sobar, sobarica', v. Škaljić 1989.

Isaković ne navodi značenje, već samo 'citatni' primjer: *Kasim-beg*. Bitan mu je način pisanja titula *beg* i *aga*: kad su iza ličnoga imena, polusloženice su (*Hasan-aga*, *sandžak-beg Pintorović*, *Alija-beže*). I u usmenoj baladi, koju je Isaković unio u dramu i uvrstio u svoj *Rječnik*, titula *aga* piše se na isti način kao u drami (*Hasan-aga*), ali ne i titula *beg* (up. već *daidža*, *Pintorović beže*³⁴, s vokativom titule uvjetovanim metrom), što je indirektni signal opravdanosti potrebe Isakovićevog ujednačavanja pravopisnog pravila.

U *Hasanaginici* pak Isaković bega Pintorovića ponekad imenuje samo titulom (*beže*). Begom ga oslovljava³⁵ Abid, *nešto stariji od Bega*, s *ratničkim ožiljkom na licu* (*Hasanaginica*, 234). Abid je niže rangiran od bega Pintorovića (beg se Abidu obraća ličnim imenom – *moj Abide*, upućuje mu imperative), no Hasan-agin *sluga*, istina u neizravnom oslovljavanju, uz titulu svoga gospodara navodi i agino lično ime (*Hasan-aga te selami i poruča ti da ga ne čekaš*; *Hasanaginica*, 236). Razlog tome mogu biti čitatelji, još više gledatelji predstave, koji na početku scene u kojoj se javljaju ove riječi, kad Hasko ulazi u odaje gdje se Hasanaginica igra sa svojom djecom, ne moraju odmah znati od koga aginici dolaze vijesti ni kako je Abid pozicioniran (Hasko će i kasnije reći *Hasan-aga*, ali i upotrijebiti atributiv sam - *aga*, no ni tu i nije riječ o njegovom izravnom obraćanju agi).

Razlozi zbog kojih Isaković u svoj *Rječnik* unosi titule *beg* ili *aga*, pravopisni su, rekla bih. Zato uz natuknicu *beg* stoji samo primjer (*Kasim-beg*) i izvor iz kojega je preuzet. Uz drugu natuknicu, prije nego što unese njeno značenja ('gazda, gospodar'; 'prvak, vojni zapovjednik'), Isaković navodi tri potvrde istog (polusloženičkog) načina njenog pisanja kad je iza imena (*Ahmed-aga*, *Memiš-aga*, *Numan-aga*) i dodaje izvore (prvi: *Pisma*, 1634). To bi trebalo biti ovjera tradicionalnog načina pisanja titula *beg* i *aga* kad stoje uz lično ime.

Nositelji titula, Pintorovići i Arapovići, u drami su pak sami aktualizirali značenje svojih dviju titula različito pozicioniranih i vrednovanih u vremenu i prostoru u koji su smješteni.³⁶ Ono što je u

³⁴ Na str. 214 u baladi koju je Isaković unio i u 'predtekst' drame.

³⁵ Srodničkim terminima oslovljavaju ga majka (*sine*) i sestra Hasanaginica (*brate*).

³⁶ V. rad Žic-Fuks, 1989, *Osnovna obilježja oslovljavanja u Zagrebu*, SOL, 7/1, 27-38.

značenju oponiranih titula distinktivno i bitno jeste status njihovih nositelja u sredini i u usmenoj tradiciji, a to su sami izrekli (čitatelju, gledatelju) kroz brojne replike otvorenog dramskog sukoba u odajama, kliškim i zagvozdskim. Tako majka bega Pintorovića, kao i sam beg, agu spominje kao *Hasan-aga* (*Morebit Hasan-aga i nije toliko kriv*, 242; *Hasan-aga vida rane na Biokovu*, 243), a agina majka Hasanaginčinog brata imenuje samo titulom *beg* (239, 246), kao i njen sin Hasan-aga (*Sve je beg sevep*, 246; *a beg učinio što sam mu ja nanijetio*, 246). U didaskaliji pak autor, u pravilu, Hasanaginčinog brata imenuje s titulom u prepoziciji (*beg Pintorović*), no napisat će i ovako: *Pored Bega su Abid...* (*Hasanaginica*, 248). Titula *beg* dobila je 'antonomazijsku' ulogu budući da se može razumjeti kao 'eliptirana' sintagma (*Beg*) s funkcijom cijele sintagme (*beg Pintorović*).

Kad je riječ o turcizmima, Isaković ih u *Rječniku* ne favorizira, kako je i sam naveo; uzima ih kao bitnu odliku jezika i metodom ilustrativne citatnosti potvrđuje (ovjerava) njihovo postojanje u tradiciji. Zapravo govori i o pravopisnim pitanjima i načelima izgovora i njihovog bilježenja dajući prednost nekim oblicima, npr. *daidža*, kako je riječ zabilježena i u njegovoj *Hasanaginici* a i u istoimenoj baladi.

Riječi *snaha* i *snahica* (*Hasanaginica*, 227-8) iz istog su semantičkog polja, no u *Rječniku* su i one uglavnom zbog glasa *h*. Kad je u pitanju glas *h*, on se, kao što je poznato, izgovara i piše gdje mu etimološki jeste, a i gdje nije mjesto, up. riječi s naglašenim 'identitetom': *uho*, *rahat*, *helač*, *hala*, *sahat*, *lahko*, *polahko*, *mehkim* (*lahako* i *mehko* su zabilježene u tekstovima iz XVII st., *lahak* i *mehak* iz 1886. g. – kako Isaković navodi u *Rječniku*), *mehlem*, *muhur*, *hojrat*, *hodža*, *hizmet*, *haber*, *halalolosum*, *uhvate*, *tahte*, *sveho*. Sve ih nalazimo u replikama u *Hasanaginici*, ali i u *Rječniku*. Nalazimo i riječi *nahudimo*, *nahudila*. Kao natuknicu, Isaković riječ *nahuditi* dovodi u vezu sa značenjem 'nauditi' i upućuje na gl. *huditi*. Ovjeru nalazi u: Kapetanović 1887. i napominje: *Današnja jezička svijest stavlja ga (uditi) u vezu sa hud i pisci pišu huditi (na-), naškoditi*. A riječ *hud* objašnjava kao 'slab, jadan, bijedan'.

Zato u Isakovićevoj drami (u njenim replikama) možemo naći, s metajezičkog aspekta, i ono što o tradiciji fonološkog pravopisa od srednjovjekovnih zapisa imamo u bosanskome jeziku: *imoski kadija*, u

Imoski, do Imoskog. U *Rječniku* pak nalazimo potvrdu za njih (npr. *Imoski Kadia* - 1774; *imočki kadia* - 1621, *imocki* - 1634).

I ikavica je za bosanski jezik karakteristična *do kraja 19. stoljeća*, pa u drami nalazimo i brojne riječi s ikavskim refleksom staroga jata (*gdi* 268³⁷, *ovdi* 235, *vidit će* 235, *priko* 233, *divojka* 250, *pisma* 249, *pivan* 249, *prikoreni* 250, *srio* 258) uz ijekavizme (*djetinjsvo* 266, *nedjelja* 266, *ljepša* 265, *djeca* 268, *tjera* 270, *nevjesta* 232, *lijepa* 268, *izmijenio* 270, *otjerao* 272, *voljela* 262). Ti se oblici isprepliću u govoru istoga lika (up. *radije bi podnijela Hasan-agin tabijat... tu – gdi mi djeca rastu*, 268; *Neno, gdi je moja majka*, 264). U nekim bi se primjerima oblici mogli tumačiti dakako i kao utjecaj balade.

Drama svjedoči i o udvojenim suglasnicima (npr. *džennet* 255, *Muhammed* 275, *Allah* 273). U drami su i riječi s karakterističnim pridjevskim nastavcima - *iji* (*Božijim* 239), elizija u infinitivnom nastavku gl. na -*ti*, i danas raširena osobina razgovornog jezika (*pušćat* 272, *moglo se natjerat* 263, *nemoj me davat* 265, *ne može podnijet* 267, *njemu je lahko pušćat i svezat* 257, *nemoj mene davat* 265, *ne smiješ pogazit* 267, *neću bit kadra* 270, *život ću založit* 267). O leksičkom bogaćenju semantičkim diferenciranjem pojedinih riječi-parova svjedoči primjer *ženska oćutjeti* 276 sa značenjem 'osjetiti' (u *Rječniku* Isaković bilježi dva značenja: uz 'osjetiti' navodi i 'čuti, oćuti, slušati').

7. DIDASAKALIJE I DIJALOG - postupak *vela* i *duvaka*

Drama *Hasanaginica* nastala u jednom historijskom trenutku, govori o jednom historijskom vremenu. Vezuje se za 17. st. U njoj se sve događa u prvoj polovici 17. st., kaže Isaković u predtekstovnom dijelu. Na raspolaganju mu stoji fond leksike iz depandansa, rezerve iz koje se crpi potrebna leksika kad je potrebna. S aspekta savremenog čitatelja – to znači: mnogi historizmi, turcizmi, dijalektizmi, lokalizmi.

Kako funkcioniraju neke od ključnih riječi u Isakovićevom dramskom tekstu mogu ilustrirati i sinonimne riječi *veo* i *duvak* u zadnjoj sceni *Hasanaginice*, presudnoj za dramsku egzistenciju *Hasanaginice* (kao i u baladi). Riječi imaju jasnu distribuciju: jedna pripada autoru, druga

³⁷ Broj označava str. *Hasanaginice* (izd. 1995).

liku. *Veo* (na Hasanaginici, u svatovima) srećemo u opisu scene pred aginom odajom:

Hasanaginica gleda preda se. Veo nas sprečava da vidimo kako joj je. (Hasanaginica, 277).

Riječ *duvak* ne nalazimo u autorskom jeziku, pojavljuje se samo u replikama dvojice *svata*, koji su u funkciji 'komentatora' i dopunjavaju ono što čitalac ne vidi, a likovi ne znaju. Njihov je govor

'živa riječ' junaka iz 17. st., kako bi rekao Isaković.

U *Rječniku* se riječ *duvak* tumači kao 'mladinski veo'. Kao izvor za ovaj turcizam Isaković navodi 'nar. pjesma' - i to je sve o *duvaku* u natuknici.

U drami Hasanaginicino lice skriva *veo*, navodi se u didaskaliji. *Veo* je ono što je u usmenoj baladi *duvak do koljena*. *Duvak* će se pojaviti najprije u komentaru II Svata:

Umalo mlada ne izgubi duvak, prije vakta i takata! (Hasanaginica, 276)

Duvak joj je podugačak. Poručila je taki duvak od mladoženje da ne vidi kako će do njega doći. (Hasanaginica, 277)

Hasanaginica je i u *feredži*, napominje se u didaskaliji, a dva *svata* u dijalogu nagađaju: *duvak* nosi *da ne vidi svoju djecu* ili *da djeca nju ne vide i poznadu* ili *da ne vidi kako će do mladoženje doći*. Nakon toga dolazi u autorskoj didaskaliji sinonimna imenica *veo*:

Hasanaginica gleda preda se. Veo nas sprečava da vidimo kako joj je. (Hasanaginica, 277).

pa u replici II Svata ponovo *duvak*:

Ako snimi³⁸ duvak, konac ti je našem svatovanju... (Hasanaginica, 279)

Naime, stojeći *podalje* (278), okrenut djeci i svatovima, u ovoj sceni Hasan-aga ne vidi lice mlade u svatovima, no zna da je to Hasanaginica, 'ona'. Granica je uspostavljena ženskim odjevnim predmetom u

³⁸ Skine (riječ se, s tim značenjem, nalazi u Rječniku).

svatovima. *Ve*o skriva njeno lice, njen identitet.³⁹ S njim i emociju. Na granici dvaju prostora, svoje odaje i vanjskog svijeta, na samom rubu vlastitoga prostora (s vrata svojih odaje) naći će se Hasan-aga. Hasanaginica je zaštićena *velom*. *Ve*o nas sprečava da vidimo kako joj je. – bilježi dakle autor u didaskaliji. Ako u naslagama pamćenja koje formira usmena književnost (ovdje čuvena balada), nije ostala riječi *duvak*, privedena je u pamćenje jezikom likova, ne jezikom autora.

Kad se *lagahno otkri* zbog darivanja djece, kako stoji u autorskoj didaskaliji, skida i svoju 'zaštitu'. U jeziku II Svata: *snimila* je *duvak* (*snimila* 'skinula'). Nezaštićenu, Hasan-aga je *gleda* i izgovara posljednje dramske riječi tragedije. Simbolično 'skrivanje' i 'otkrivanje' – ključna su mjesta drame i one granice koje se u boli uspostave (skrivanje *velom*, predugačkim *duvakom*), i u boli otklone (skidanje *vela*, *duvaka*).

Turcizam *duvak* zasigurno je manje poznata (s aspekta čitatelja). Ima značenje blisko riječi *ve*o, pa se zato riječi uzimaju kao sinonimne: 'pokrivalo' su za žene. No *duvak* je suženog značenja kao poseban – 'mladenski' *ve*o, *ve*o mlade! Vjerovatno je i posebno lijep - kao dio svečane odjeće u važnom činu. U drami je neuobičajeno 'dug'. Takav, kako zapravo u dramskom tekstu funkcioniraju?

Nakon što na *svatovskom putu* komentira ono što čitalac nije mogao vidjeti ni znati:

Umalo mlada ne izgubi *duvak*, prije vakta i takata! (*Hasanaginica*, 276)

u drugoj replici Svat proširuje priču:

...*Duvak* joj je predugačak. Poručila je taki *duvak* od mladoženje da ne vidi kako će do njega doći (*Hasanaginica*, 277).

Ako nije ranije, čitalac je tu saznao da *duvak* pripada Hasanaginici, da je *predugačak*, da ga je tražila od mladoženje, da ga nosi da ne bi vidjela svoju djecu ili djeca nju. Nepoznanice za čitatelja nema: Isaković je

³⁹ U usmenoj knj. česte su fraze u obraćanju *očni vide* a *zenico moja* – česta je sintagma i u drami; u narodnoj lirskoj pjesmi često se govori o sudbonosnom pogledu i 'gledanju' (npr. Sejdefa, bolesna, poziva svoje *prvo gladnje*; *sevdalija* poručuje: *gledaj me, nagledaj me se*).

odabrao postupak (preko posmatrača - dvojice svata) da 'svu svadbenu dramu' nesretne žene kaže na najkraći način i kroz dijalog sporednih likova, svjedoka tragične scene. Riječ *veo*, u didaskaliji dovedena u sinonimnu vezu s *duvakom*, u funkciji je rječničkog tumača turcizma *duvak*, koja je u posjedu jezika dvojice sporednijih likova (čiji je jezik okarakteriziran kao razgovorni idiom, up. *tako, vakat i takat, prid, tri sahata, lahko, dobro izać, baška, take, vake, vallahi, nejma*). I sve su nedoumice, ako ih je čitalac imao, otklonjene: *duvak* je *veo*. Nije riječ samo o stilskoj vrijednosti leksičke raznovrsnosti i bogatstvu Isakovićeve drame, ni pojačanju podtekstne veze drame i čuvene balade. Možda se ovakvi postupci u leksici mogu tumačiti kao način stvaranja vlastitog referenta (tekstom) u preplitanju pozicije prošlog vremena (kod/jezik junaka prošlog vremena) i pozicije kasnijih vremena (kod/jezik potonjeg čitaoca/gledatelja). *Veo, duvak* – ključne su riječi, skoro lajtmotivske - za ove scene, a i narednih, do kraja. Za njih je vezana, kako smo vidjeli, i ona neočekivana nagla promjena u dramskoj napetosti, iza koje slijedi – u tragediji – nužno tragično razrješenje.

No, kao što je neko napisao jednom: kruna u Kornelijevoj tragediji nije tek zlatni predmet s ukrasima od dragog kamenja već u prvom redu predstavlja kraljevstvo ili kralja - kako ga vidi Kornel i njegova publika (up. Iberfeld, 1982:29) – tako ni *veo* i *duvak* nisu tek ženski odjevni predmet. Oni su ukras žene, zaštita njenih emocija i integriteta, kako ih ovdje vidi Isaković. Tekst sebi stvara vlastiti referent - uz onaj koji dobija/ima u kodu (jeziku). Tu je prostor u kojem Isaković različitim postupcima modelira i gradi svoje originalno djelo 'nastalo iz ljubavi prema usmenoj baladi' narodnog genija, kako sam piše u dramskom 'prologu'.

8. ZAKLJUČNO

Najveći doprinos književnika Alije Isaković bosnistici zasigurno i jeste, u području leksikografskog rada, njegov *Rječnik* (s 13 500 riječi - natuknica ili 24 000 *ekscerpiranih uzoraka*, up. *Rječnik*, 487).⁴⁰ *Rječnik* je koncipiran na način rječnika: njegovo jezgro (izbor i popis natuknica

⁴⁰ O *Rječniku*, kao čuvaru identiteta bosanskoga jezika, pisala sam 1993. u časopisu *Behar* (Zagreb), nakon što je bosanski jezik reafirmirao svoje staro ime.

te tumačenje značenja) ispisani su iz pozicije autora, a citirani dijelovi uz pojedine natuknice 'tuđi' su (izvori).

Dio *Rječnika* kojemu pripada popis od 13.500 riječi, uokviruju dva Isakovićeva teksta. Jedan je otvarački (studija *Slovo o bosanskom jeziku*), drugi 'zatvarački' (pledoaje *Post factum*), koji govori o samom izboru *karakteristične leksike u bosanskome jeziku*. To su riječi, kao što smo vidjeli, *književno sumnjivih riječi, značenjski i normativno ambivalentnih, jezičkom isključivošću osakaćenih, nepriznavanjem osramoćenih; riječi (s više razloga) protjeranih u arhaizme, u provincijalizme, u tuđice, riječi s indignacijom odbačenih, što ne priliči nikojem i ničijem pravopisu*, (Isaković, 1993: 483). Isaković *karakteristične* lekseme opisuje kao: *sumnjive, osakaćene i osramoćene* (odnos prema njima), a *ambivalentne, arhaične, provincijske, tuđe* (s aspekta tada važeće standardnojezičke norme - rječničke, gramatičke i pravopisne). Nastoji svojim rječnikom, kako kaže, *tim riječima vrati njihovu književnu čast i javno uvažavanje* (Isto, 483). U *Post factumu* govori šta su sve te riječi, *karakteristične u bosanskome jeziku, sačuvala o bosanskome jeziku*. Napominje da *svrha njegovog Rječnika nije da vadi iz pepela neke arhaizme, samo zato što su dio bosanske muslimanske/Bošnjačke tradicije*, (Isto, 486). U okvirnim dijelovima svoga *Rječnika* govori o riječima i oblicima koji *egzistiraju u našem jeziku i pisanju protivno pravopisnim normama od prve do današnje /.../, kako su pisali naši bosanski preci*. (Isto, 486)

Isakovićev rječnički postupak potvrđuje da su u Bosni, utočištu naroda, vjera i kultura, Bosanci svoj govor bogatili i pisali pismima svjetskih civilizacija, u samoj molitvi nosili individualizam, a kolektiv gradili na temelju zadanih prostora, zakona, konvencija i znanja; u svojim knjigama nisu uljepšavali sliku o sebi. Bosanskohercegovačka multikulturalnost vremenska je i prostorna kategorija, kao i njen bosanski jezik. U savremenim je Bošnjacima sadržaj pažljivo ugrađivan nježnom i grubom rukom povijesti. Njihova je materijalna i duhovna kultura markantna i rijetka, davno prepoznata u romantičarskoj Evropi. S dragocjenim iskustvom komunikacije s vremenom koje dolazi, bez straha od nepoznatog jer je na mjestu susreta civilizacija, Bosna svoj jezik sačuvala u usmenoj i pisanoj kulturi. Isaković je minuciozno i strpljivo cijelo desetljeće sabirao, bilježio i objavio ono što je zanemarivano i nepravedno potiskivano. Drama nastala u jednom

historijskom trenutku, *Hasanaginica* govori o jednom historijskom vremenu. Mi i ne možemo znati, i da hoćemo, kako se tada govorilo, u vrijeme u koje je Isaković smjestio svoju dramu. Imamo samo ono što je sačuvano u tekstovima. Jedan je od njih balada, ali su tu i uspavanka, i epska poezija, i alhamijado književnost i brojni drugi tekstovi (s ovog aspekta: metajeziki). Na raspolaganju stoji i fond zanemarene i zapostavljene leksike smještane u depandans, rezervu iz koje se crpi riječ - kad je potrebna. To znači: i *karakteristične* leksike u bosanskom jeziku.⁴¹

Izvori

1. Isaković, A. (1995) *Drame* (To, Generalijum, Hasanaginica), Preporod, Sarajevo
2. Isaković, A. (1993) *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku*, Bambi, Wuppertal

Literatura

3. Bratinić, M. (1991) *Rječnik i kultura*, SOL, Zagreb
4. Brozović D. (1969) *Kritika*, Zagreb
5. Dizdar, M. (1971) *Stari bosanski tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo
6. Dizdar, M. (1970) Marginalije o jeziku i oko jezika, u: *Život*, Sarajevo
7. Hadžiefendić, R. (1993) Jezik savršenog kontinuiteta (Alija Isaković: Rječnik karakteristične leksike bosanskoga jezika, Svjetlost, Sarajevo, 1992), *Behar*, Zagreb, 1993, str. 24-25
8. Hadžiefendić, R. (1987) Glagoli govorenja u autorskim remarkama i upravni govor, *Književni jezik*, XVI/3-4, Sarajevo
9. Hadžiefendić-Parić, R. (2016) *Lingvostilistički zapisi*, Preporod, Zagreb
10. Ibersfeld, A. (1982) *Čitanje pozorišta*, Vuk Karadžić, Beograd
11. Kapetanović, A. (2005) Historizmi i semantičke promjene, *Rasprave Instituta Institut za hrvatski*, 32, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

⁴¹ Na kraju stoji odlomak jednog ranijeg izlaganja na Tribini Sulejman Mašović Isl. centru u Zagrebu.

12. Lalević, M. S., (1974) *Sinonimi i srodne reči u srpskohrvatskom jeziku*, Leksikoni sveznaje, Leksikografski zavod Sveznaje, Beograd
13. Lovrenović, I. (1991) *Svijet u prezentu*, predg. u: Alija Isaković, *Taj čovjek, Pobuna materije*, Svjetlost, Sarajevo
14. Palić, I., Šehović, A., Halilović, S. (2010) *Rječnik bosanskoga jezika*, izd. Filozofski fakultet, Sarajevo
15. Peti, M. (1995) *Jezikom o jeziku, Stavljanja i suprotstavljanja*, Zagreb, 103-120
16. Sinanović, E. (1996) *Bošnjačka drama*, Cambi, Lovran
17. Šehović, A. (2012) *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama*, Institut za jezik u Sarajevu
18. Škaljić, A. (1989) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo
19. Trhulj, S. (2011) *Rječnik moje majke*, Prilog leksičkom blagu bosanskoga jezika, treće, dopunjeno izdanje, Dobra knjiga, Sarajevo
20. Uskufi, M. H. (2012), *Bosansko-turski rječnik*, Izd. V.B.Z. d.o.o. Sarajevo, Tuzla
21. Žic-Fuks, M. (1989) *Osnovna obilježja oslovljavanja u Zagrebu*, SOL, 7/1, 27-38.
22. Žic-Fuchs, M. (1991) *Znanje o jeziku i znanje o svijetu*, SOL, Zagreb.

ISAKOVIĆ'S HASANAGINICA AND HIS DICTIONARY OF CHARACTERISTIC LEXICON IN THE BOSNIAN LANGUAGE

PhD Remzija Hadžiefendić-Parić, Islamic Faculty of Pedagogy

University of Bihać

E-mail: remzija.hadziefendic.paric@zg.t-com.hr

*It should finally meet a long time ago
with a runaway heart(M.Dizdar)*

SUMMARY

The paper focuses on the lexical composition of Isakovic's drama Hasanaginica (1982) with regard to extraction procedures and the interpretation of vocabulary in his Dictionary of Characteristic Lexicon in Bosnian (1991). The aim is to determine the relation between the words in the drama Hasanaginica and the lexemes included in the Dictionary - with the starting assumption that there is a certain coincidence in their choice, form and meaning, without losing sight that they are two completely different types of texts, verse and genre. two styles - literary (drama, tragedy) and applied scientific (vocabulary, monolingual), which entails a number of important, contradictory differences in terms of vocabulary and its functioning in the text, though both language and drama are 'meta-languages' (cf. Peti, 1995: 103), one in praesentia (drama), the other in absentia (dictionary). The analysis therefore assumes that drama and vocabulary consist of different components structurally (in terms of place in the text), formal (in terms of writing), functional (in terms of roles in the 'second-level model system' and in the lexicographic work) and lingual (in terms of values and effects). To the best of my knowledge, there has been no scientific interest or research on this topic so far. In the paper, I have focused only on certain words from the drama through which I can trace and ultimately identify the essential contours of the relationship between drama and the Dictionary from the aspect selected in this paper.

Keywords: ballad, Hasanaginica, drama, dictionary, Alija Isaković, Bosnian, Bosnia.

الأستاذ الدكتور سيدة رمزية حاجيئفنديتش - باريتش

جامعة بيهاتش

كلية التربية الإسلامية

E-mail: remzija.hadziefendic.paric@zg.t-com.hr

"هاساناغينيتسا" لمؤلفها إيساكوفيتش وقاموسه لألفاظ المميزة في اللغة البوسنية

"ينبغي أن يُجتمع أخيراً مع قلب هارب منذ وقت طويل" (م. دزدار)

الملخص

تركز الورقة على التكوين المعجمي لدراما إيساكوفيتش "هاساناغينيتسا" (١٩٨٢) فيما يتعلق بإجراءات الاستخراج وتفسير الألفاظ والمفردات في قاموسه المميز باللغة البوسنية (١٩٩١). والهدف من ذلك هو تحديد العلاقة بين الكلمات في دراما "هاساناغينيتسا" والألفاظ المضمنة في القاموس - مع افتراض أولي أن هناك بعض المصادفة في اختيارها ولفظها ومعناها، دون إغفال كون هذين النصين مختلفي النوع تماماً، باعتبار الأسلوب وموضوعه فهما نمطين متباينين: الأدبي (الدراما، المأساة) والعلمية التطبيقية (المفردا ، أحادي اللغة)، والتي تنطوي على عدد من الاختلافات الأساسية، متناقضة من حيث المفردات وعملها في النص، على الرغم من أن كل من الدراما والقاموس "للغة لغة معرفة" (راجع Peti ، 103 :1995)، واحد في دراما (مسرحية)، والآخر معجم (قاموس).

يفترض التحليل إذن أن الدراما والقاموس هي مكونات مختلفة هيكلياً (من حيث المكان في النص)، ورسمياً (من حيث الكتابة)، ووظيفياً (من حيث الأدوار في "نظام النمذجة من المستوى الثاني" وفي أعمال المعجم) ولغة وأسلوباً (من حيث القيم والآثار).

لم يكن هناك أي اهتمام أو بحث علمي حول هذا الموضوع حتى الآن، على حد علمي. وارتكزت في هذا البحث خاصة على بعض الكلمات من الدراما التي يمكنني من خلالها تتبع وتحديد المعالم الأساسية للعلاقة بين الدراما والقاموس من الجانب المحدد في هذا البحث. **الكلمات المفتاحية:** أغنية، هاساناغينيتسا، دراما، قاموس، معجم، علي إيساكوفيتش، اللغة البوسنية، علم اللغة البوسنية.